

ГЕОРГИ ПЕТКОВ (Пловдив)

ЗА ЕДИН РЪКОПИС ОТ ТЪРНОВСКАТА РЕДАКЦИЯ НА СТИШНИЯ ПРОЛОГ В СБИРКАТА НА П. А. СИРКУ

Едни от най-значителните приноси в изучаването на книжовната дейност на писателите от Търновската книжовна школа принадлежат на големия руски славист и българист П. А. Сирку (1855—1905)¹. Той се е интересувал главно от живота и дейността на Евтимий Търновски². И с оглед на по-пълното изследване на Евтимиевата епоха предприема на времето си няколко задгранични пътувания с научна цел. Така през годините 1878, 1884 и 1893—1894 г. П. А. Сирку посещава последователно Румъния, България, Цариград, Атон, Македония, Сърбия, Черна Гора, Далмация, Трансилвания, Галиция и Буковина³. В резултат от тези свои пътувания той успява да събере общо 84 стари български, сръбски и молдовлахийски ръкописи от XII—XIX в. Една част са написани на пергамент и за пръв път са описани от Гр. Илинский⁴. През 1906 г. цялата сбирка на П. А. Сирку е откупена от Академията на науките в Санкт Петербург, където се съхранява в настоящия момент.

В сбирката на П. А. Сирку има 38 български ръкописа, които той е взел по време на своите пътувания по нашите земи, за което узнаваме от собственоръчните му бележки, поставени върху тях. Така напр. той е посетил Котел, Златарица и Лесичери (Търновско), Елена, В. Търново, Пловдив, Пазарджик, София, Бояна и Рилския манастир.

Изключение от неговата практика да поставя бележки върху взетите ръкописи е ръкопис № 13.7.13, за който не ни е оставил никакви данни. Именно за този ръкопис ще изнеса тук някои по-обща бележки поради важността му в малката редица от стигнали до нас български преписи на Стишния пролог за първото полугодие на църковната година.

От българските учени със сбирката на П. А. Сирку с този ръкопис е работил Б. Ст. Ангелов, който през 1963 г. дава кратки сведения за 25 ръкописа⁵. Според него ръкописът е от XVI в. Към тази датировка се придържа и К. Куев, който дава сведения за 44 ръкописа от същата сбирка⁶. Ръкописът е използван неколkokратно и от Л. П. Жуковская в

книгата през 1518 г. тетрадите са били общо 48. След това обаче от книгата липсват много листове. Например липсва целият текст от 1 до 10. тетрада, от 11. тетрада са запазени само 2 листа, а от 15. липсва един лист, от 21. е запазен само 1 лист, от 25. тетрада липсва 1 лист, от 34. и 35. липсва по един лист, а от 37. са оцелели само два листа, от 40. тетрада липсва един лист, а от 41. три листа и от 48. тетрада е запазен само един лист. Забелязват се две грешки при номериране на тетрадите: към 29-а са включени 10 листа, вм. 8-а и към 39-а са включени 9 листа. Тетрадите са номерирани в долното поле, а в горното са посочени месеците, към които се отнасят. Сегашната подвързия е нова. Тя е резултат от реставрацията на ръкописа, която е извършена през 1936 г. в Библиотеката на академия на науките в Санкт Петербург.

Хартията на първата и основна част на ръкописа, която обхваща л. 1—180, е тънка, гладка и гланцирана — не е пострадала от влагата. На просвет позволява да се снимат добри копия от срещаните водни знаци. Те са два типа: Трихълмие — на л. 1—111, което съвпада с № 6331 от каталога на Мошин — Тралич¹⁰ и се датира от 1375 г., и Птица — на л. 122—125, който е подобен на № 6720 от каталога на Мошин — Тралич и се датира от 1386 г.

Хартията на втората част е по-дебела и не е гланцирана, леко е засегната от влагата. Тя обхваща л. 181—216 и има три типа водни знаци: два кръга с вертикална черта без кръстовище отгоре на л. 182—199, знак който съвпада с № 1964 от каталога на Мошин — Тралич и се датира от 1386 г.; малък рог на л. 184—231, който съвпада с № 5006 от каталога на Мошин — Тралич и се датира от 1375 г., и круша в два случая — на л. 186 и 197, които съвпадат с № 4240 от каталога на Мошин — Тралич, и се датира от 1387 г.

Хартията на третата част е дебела, грапава и много повече е засегната от влагата, на места текстът е повреден. Тази част обхваща лл. 217—262. и има воден знак малък рог, който съвпада с № 5006 от каталога на Мошин — Тралич и се датира от 1375 г.

Наличните водни знаци в целия кодекс се датират в рамките на 1375—1387 г. Съвкупността от палеографските особености на ръкописа и особено анализът на водните знаци позволяват той да се отнесе към 80-те години на XIV в. Тази датировка обхваща и трите части на ръкописа.

Трите части се различават и по писмото. В първата част то е среден полуустав с височина на буквите 3 мм с надредни знаци и ударения по 28 реда на страница и с добре оформен писмен блок от 215/150 мм. Мастилото е кафеникаво и текстът се чете добре. Писмото на втората част е дребен разреден полуустав с височина на буквите от 2 до 3 мм. Мастилото е запазило своя черен цвят. Броят на редовете е 26, а размерите на писменото поле са 210/135 мм. И писмото на третата част е едър и изискан калиграфски полуустав с височина на буквите 3—4 мм. Мастилото е запазило своя черен цвят.

Украсата на ръкописа е скромна и не прави изключение от останалите

пролози от тази епоха. Заглавките на отделните месеци са леко орнаментирани в червено. Орнамент има само в началото на третата част, който е на л. 217 а. Това е голяма и кръгла заставка с растителни мотиви, обаягени в червено, синьо и жълто. Такива заставки и орнаменти често се наблюдават в Минейте с пролози из днешните румънски земи: Драгомирна, Путна, Молдовица и др.¹¹ Орнаментираните букви в третата част са направени с голямо калиграфско умение.

Онова, което обединява трите части освен календарната последователност на проложните текстове, е техният правопис. И трите части са писани с двуеров среднобългарски правопис, характерен за ръкописите, свързани с Търновската книжовна школа. Преобладава писането на ъ, а ъ се среща рядко — с някои колебания се пише в средисловието, но редовно в предлози и в краесловието. Писането на носовките е доста последователно. Прокарано е правилото в началото на думите да се пише ъ, а при двете носовки, когато са една след друга, да се пише ъа (в редки случаи при втората част на ръкописа срещае ъа). След гласна наред с ъ стои и ж: мноа, наред с токоа, правдоа и др. Позициите на ф, к и з са устойчиви и последователни в първата част, а във втората имаме к — а, след ч редовно а, а след л преобладава а; след ш — а, но се среща и ж. На етимологичните им места намираме к и и, също и ф и е, с изключение в случаите, когато ф стои на мястото на и — в някои падежни и глаголни окончания, но не и след ж, ч, ш. Йотацията е слаба и непоследователна. Среща се рядко: вместо ю се пише широко е. Африкатът з е с кирилско и гръцко начертание: з и з. Той се пише последователно и на етимологичното си място, но във втората и в третата част имаме разширена употреба: зѣфри, зѣфри, зиждѣтъ, зиждѣтъ се и др. Ударенията в повечето случаи са правилни. Като цяло ръкописът отразява характерните за източнобългарските книжовни паметници правописни особености.

По отношение на съдържанието на реално достигалия до нас текст на целия ръкопис ще отбележа само няколко по-важни съчинения. Като цяло ръкописът представлява Стишен пролог за първата половина на църковната година с добавка на пролози за цял месец март от второто полугодие на църковната година, съдържащи се в третата част.

По своя състав първата и втората част на ръкописа следват точно състава на най-стария и най-пълен засега препис от търновската редакция на Стишния пролог, известен в ръкопис под N 73 от сбирката на Българската академия на науките в София¹². Досега не беше известен друг препис на тази редакция, който да стои най-близо по време с ръкопис N 73, използван твърде често в научната литература за съпоставки с едни или други ръкописи от Стишния пролог от по-късно време и от други редакции: сръбска или руска. Това придава голяма цена на ръкописа от сбирката на П. А. Сирку, особено що се отнася до първите 180 листа. При установяването на някои трудни или повредени места в текста

на ръкопис № 73, както и изобщо на състава изцяло, беше използван от мен тъкмо ръкопис 13.7.13 от сбирката на П. А. Сирку¹³.

На л. 1а и 1б е запазен край на Проложното житие за Иван Рилски, който започва от ...ко въси сѣиѣи съ нимъ славаѣи бѣ. Текстът на този фрагмент от житието следва точно съответното място в ръкопис № 73 от БАН в София. Това е т. нар. Първо проложно житие на Иван Рилски, което се среща доста често по ръкописите и печатните издания. Текстът му е публикуван многократно от Йорд. Иванов през 1936 г.¹⁴

В липсващата част на първите десет тетради са загубени редица интересни текстове като напр. Житието на Петка Търновска за 14 ноември, двете повести за 8 септември (Покръсть сѣло полезна) и за 5 октомври (Кидѣниѣ Козмы мниѣа страшна сѣло и полезна). Тяхното възникване и включване в състава на Стишния пролог се свързва с възраждането на аскетическия мистицизъм в България през XIV в. те отразяват големите религиозни и литературни движения в нашата страна в епохата преди османското нашествие на Балканите. Загубена е и повестта за пренасяне мощите на Иларион Мъгленски, включвана под дата 21 октомври. Запазено е изцяло Житието на Макарий Римлянин за 23 октомври на л. 6б: Еъ тѣ днь паметъ приѣвнаго ѿца нашего Никифора съставляшаго въ Харсіанѣ чьстнынъ монастырь. и паметъ приѣвнаго ѿца нашего Макарія Римѣнина: — Триє нѣкаториѣ ѿспієнни старци. Сергіє и Ригіинъ и Феофилъ, из храма стго Ясклинта, иже въ Месопотаміи... Също така са запазени и трите много интересни повести: 1) за иверите (грузинците) как се възвърнаха към благоразумие (т. е. към вярата) за 27 октомври на л. 105а — 106б: Еъ тѣже днь повѣсть ѿ иверѣ. како приидоша въ богоразоуміє: — Еъ дни иже въ стый великаго Констандіна прѣвааго царѣ христіанѣ, жена нѣкаа шѣши въ иверѣ. съвършенѣ посничьскаго подвига изъ дѣтска навькши. и плѣненѣ бывши. и таковаго подвига пѣвизаше сѣ...; 2) за плача на пророк Йеремия във връзка със завладяването и разоряването на Ерусалим от Авимелех за 4 ноември: на л. 30а—34б: Еъ тѣ днь повѣсть о плъчи и рыданіи прѣрка іереміѣ. о іерлѣимѣ и о запустѣни ємѣ. и о истѣплени авимелеховѣ: — іереміа стѣи великынъ прѣркѣ, ѿ наафора сълужахъ веси о іерлѣимѣ и ѿ Бавилонѣ, мнѣгаа прѣрчьствова...; 3) повестта на Йоан и Захарій за 17 ноември на л. 59а—61б: Еъ тѣ днь паметъ іѡанна Оусмарѣ и Захаріѣ. повѣсть сѣло полезна: — Мажѣ нѣкынъ въ мирѣ богаты, именемъ іѡанъ въсѣкаа прѣковидѣвъ, и прочаа проходаѣи житіѣ. дѣлаєси бѣагымы кѣ себѣ прѣтѣрѣже богатство. В ръкописа са включени на съответното място и други интересни съчинения като проложното житие за Михаил Воин¹⁵ за 22 ноември на л. 6бб (само началото): Еъ тѣ днь стго и праведнаго Михаїла воина: — Тѣ стѣи бѣжи Михаилѣ, бѣше въ лѣта благочьстивѣ цѣрѣ Михаїла. ѿ града Потъкы. родѣ сынъ бѣлѣгаринѣ. не нѣкако ѿ нижній. нѣ въсечѣна и бѣагорѣна рѣда сын. и прѣвое ѿ прѣвѣорѣнѣ христіанѣ. егоже нарекоша родителіє еѣго и ини мнѣши, ... по-нататѣк текстът на житието липсва, както и още няколко листа от ръкописа, които са съдържали съчинения за 23 и 24 ноември. Между тях е била и повестта за видението на Йоан за 23 ноември. Проследявайки по-нататѣк съдържанието на ръкописа, установяваме

наличието на проложното житие, предхождано от стихове, за Йоан Поливотски на 4 декември на л. 786—80а: *Еъ тѣ днь помѣ прѣбнаго ѿца нашего іоанна поливѣскаго и чудотворца. Епѣпства земнаго іоанъ оставивъ, Епѣпствомъ вѣсѣккимъ раѣетсѣ бжтвнымъ: — Тѣ юнъ сын, пицнѣи вѣщи и сластѣи ошадсѣ. постѣ же паче и цѣломъжїемъ и милостынѣни, свое житїе оукрашѣ вѣше. Текстът на това съчинение е издаден на два пъти — веднъж от Й. Юфу по ръкопис от 1606 г., българска редакция, от сбирката на манастира Путна (Северна Молдова)¹⁶, и втори път от Кл. Иванова по ръкопис от XVII в. от сбирката на М. П. Погодин¹⁷, българска редакция. На 11 декември е включена много интересната фантастична повест за Миракс на л. 936—946: *Еъ тѣ днь помѣ нѣкоемъ Мираѣъ. повѣсть зѣло полезна къ боу оврацѣмъ. Съ стѣи мнѣи Мираѣъ, вѣше егѣпѣкнѣи родомъ... Един от най-интересните дни, съдържащ в себе си съчинения с богати литературни качества, каквито са проложното житие за Евгения, предхождано от стихове, а след това още 100 стиха за нея и разказа за Николай Воин, е 24 декември. За съжаление 100-те стиха за Евгения не са запазени цялостно, но вниманието към тях от страна на учените е голямо. Така Л. П. Жуковская издаде и коментира текста на стиховете през 1982 г. в едно от своите изследвания на т. нар. „второ южнославянско влияние“ върху руската книжнина през XIV—XV в.¹⁸ Тук ръкописът е отнесен погрешно в XVI в., което обаче не е оказало влияние върху крайните изводи на автора за третираните проблеми. Текстът на 100-те стиха за Евгения се намира на л. 1186—1196: *Стихове стѣи Егѣніи. ѿ влгородѣ тако влѣгочѣстива нѣкаа вѣтъкѣ, (прѣиде Егѣніа слава рѣдскаа). ... Проложното житие за Николай Воин, включено в този ръкопис, е известно отдавна в науката по публикациите на текста от Ив. Дуйчев¹⁹ и Б. Ст. Ангелов²⁰. Поместеният в настоящия ръкопис препис на житието съвпада с преписа от ръкопис N 73 от сбирката на БАН. В разглеждания ръкопис житието на Николай Воин се намира на л. 120а—121а: *...повѣсть: — Иже въ стѣи ѿца нашъ Николае, воинъ вѣи. и Никифоръ царю коекавшъ на вѣлгары, изыде и тѣ съ воины, и иды къ вечеръ вѣниде къ гостиницѣ и вечерѣ съ гостникомъ. В редакцията, представена от този ръкопис, липсват двете съчинения за сръбските светци: Сава Сръбски за 14 януари и Симеон Сръбски за 13 февруари. Но пък е налице Разказът за избитите византийци при похода на Никофор I Геник през 811 г. и разгрома над него от българската войска на хан Крум. Въпросният текст се намира за 22 януари и е на л. 1626—1636: *Еъ тѣ днь памѣть стѣи мѣчнѣи Манѣила, Гевргїи, Петра, Лѣвнїда. Сївнїа. Гаврїила. Лѣвнта. Парѣда. и прочїи тѣз. (следват стихове и проложно житие). Това проложно житие е публикувано от Б. Ст. Ангелов през 1957 г. по ръкопис от сбирката на БАН в София, т. нар. Дамянов пролог от XIV—XV в.²¹ Между двата преписа няма съществени различия. Под дата 14 февруари липсва проложното житие за Кирил. От съчиненията за м. март ще отбележа само наситената с много мистични и фантастични епизоди повест за Малх мних за 26 март на л. 2576—2596: *Еъ тѣдѣ днь повѣсть полезнаа. ради Малѣха мнѣха плѣкненаго: — Тридесѣтїи пѣприцѣмъ ѿ******

Янтиохіа сирскія вѣше село нарицаемо Мероніа. въ немъ родив'шоусѧ въспитав'шоусѧ Малху... Някои от посочените тук произведения ще бъдат обект на отделно литературноисторическо и текстологическо проучване.

От изнесените дотук факти се вижда, че ръкопис 13.7.13 от сбирката на П. А. Сирку заема особено важно място в редицата от немногобройни преписи от търновската редакция на Стишния пролог, които са стигнали до нас²². Засега на мене ми са известни общо 23 преписа на Пролога, от които 12 са Нестишни пролози, а 11 от Стишния пролог: 6 за първото полугодие и 5 за второто — най-старият препис за зимното полугодие е ръкопис № 73 от сбирката на БАН в София²³. От сръбската редакция разполагаме със сведения за 63 преписа на Пролога: 5 от Нестишния и 58 от Стишния пролог — най-старият препис за зимното полугодие е ръкопис № 34 в библиотеката на манастира Николац от 1350—1365 г.²⁴ Руската редакция на пролога е представена с най-много преписи. Според специалните проучвания на Л. П. Жуковская, които тя е извършила върху 400 преписа от Нестишния пролог и 62 от Стишния пролог — най-старият препис за зимното полугодие е ръкопис № 717 от сбирката на Троицко-Сергиевата лавра от втората четвърт на XV в.²⁵ От съпоставката се вижда, че българската редакция е представена с най-малко преписи, което се дължи на особено тежката съдба на българската ръкописна книга през вековете²⁶. Ето защо всеки новооткрит препис обогатява нашите представи за литературната история на текста на Стишния пролог, което е предмет на друго по-обстойно изследване.

БЕЛЕЖКИ

¹ А л. М а т к о в с к и. Полихроние Сырку, Кишинэу, 1967; Д. К е н а н о в. Полихроний Агашиевич Сырку (Сирков) — виден историк на старата българска литература. Старобългаристика, IX (1985) 3, с. 110—123.

² П. А. С ы р к у. К истории исправления книг в Болгарии. Т. I, Вып. I: Время и жизнь патриарха Ефимия Терновского, СПб, 1898. Вып. II: Литургические труды патриарха Ефимия Терновского, СПб, 1890; Ефимия патриарха Терновского служба преподобной царице Теофане, СПб, 1900; Монаха Григория житие преподобного Ромила. Памятники древней письменности и искусства, С XXXVI. СПб, 1901.

³ П. А. С ы р к у. Краткий отчет о занятиях за границей в летние месяцы 1893 и 1894 г. Отделен отпечатък, СПб, 1895.

⁴ Г р. И л ь и н с к и й. Пергаменные рукописи П. А. Сырку, РФВ, т. 59, N 2, Варшава, 1908, с. 350—360.

⁵ Б. С т. А н г е л о в. Из ръкописната сбирка на П. А. Сирку. — Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, т. III (IX), София, 1963, с. 61—72.

⁶ К. К у е в. Съдбата на старобългарската ръкописна книга, II, С. 1986, с. 109—116.

⁷ Л. П. Ж у к о в с к а я. О южнославянском влиянии в XIV—XV вв. (На материале проложного жития Евгения). Язык и письменность среднеболгарского периода. М., 1982, с. 39—42.

- ⁸ Б. Христова. Ръкописната сбирка на П. А. Сирку в Ленинград. — Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, т. XVIII (XXIV), С., 1983, с. 259.
- ⁹ Вж. напр. минеите със стишни пролози в сбирката на М. П. Погодин. К. л. Иванова. Български, сръбски и молдо-влахийски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин, С., 1981, NN 25, с. 123—125; 28, с. 132—134 и 32, с. 148—149.
- ¹⁰ V. Mošin - S. Traljić. Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka, I—II Zagreb, 1957.
- ¹¹ V. Brătulescu. Ornamentica manuscriselor slavone provenite de la mănăstirea Moldovița și aflate la mănăstirile Dragomirna, Sucevița și în alte părți. Mitropolia Moldovei și Suceve. Anul XXXIX, N 7—8, p. 473—501.
- ¹² Ръкописът е описан подробно от Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките. С. 1969, с. 173—147.
- ¹³ Г. Петков. Най-старият препис от търновската редакция на Стишния пролог. — Исторически преглед, 11—12, 1993, с. 100—115.
- ¹⁴ Йорд. Иванов. Житията на свети Иван Рилски — Годишник на Соф. университет. Ист.-филолог. ф-т т. XXXII, 1936, с. 11—13, 52—57.
- ¹⁵ Йорд. Иванов. Български старини из Македония, С., 1936, с. 422—424; Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове. VII. Старобългарският разказ за Михаил Воин. — Известия на Архивния институт при БАН, кн. I (1957), с. 297—300.
- ¹⁶ Й. Юф. Старобългарски паметници в славяно-румънската литература. — Известия на Института за литература, кн. 15—16, С., 1963, с. 256—257.
- ¹⁷ К. л. Иванова. Български, сръбски и молдо-влахийски..., с. 143.
- ¹⁸ Вж. тук бел. 7.
- ¹⁹ Ив. Дуйчев. Нови житийни данни за похода на Никифор I в България през 811г. — Списание на БАН LIV (1937), с. 179—188.
- ²⁰ Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература, С., 1958, с. 125—128.
- ²¹ Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове. I, Среднобългарска редакция на разказа за избитите византийци християни, избити при Крум и неговите наследници. Известия на Архивния институт при БАН, кн. I (1957), с. 267—274.
- ²² Г. Петков. Из историята на Стишния пролог. — Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“, т. 28, кн. I, 1990, с. 292—293.
- ²³ Г. Петков. Най-старият препис от търновската редакция ..., с. 100—115.
- ²⁴ В. Мошин. Бирилки рукописи у манастиру Никольцу код Бијелог Поља, Историјски записи 18, Титоград, 1961, с. 692.
- ²⁵ Л. П. Жуковска я. О якобы датированных списках стишного пролога XV в. (Троицкое собрание ГБЛ). История русского языка. Памятники XI—XVII в., М., 1982, с. 95.
- ²⁶ Вж. подробно у К. Кувев. Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете. II, С., 1986.